

////////////////////////////////////

HANDVATTEN VOOR DE
PREVENTIE, AANPAK EN
OMGANG MET
POLARISERING EN
RADICALISERING BINNEN
ONDERWIJS

Laatste update: 06.01.2020

////////////////////////////////////

De schaduw van radicalisering, en waar het in extremis toe kan leiden, kwam zeer dichtbij door de aanslagen in eigen land en in onze buurlanden. Ook ons Vlaamse en Brusselse onderwijs werd getroffen door de leerlingen die de schoolbanken verlieten om extremistische groepen, zoals IS, te vervoegen.

Toch zijn radicale ideeën niet per definitie problematisch. Veel zaken die we vandaag als vanzelfsprekend beschouwen hebben we te danken aan de radicale of vooruitstrevende stemmen uit het verleden. We denken hierbij aan het vrouwenstemrecht, de antiapartheidsbeweging, de burgerrechtenbeweging etc. Sociale en politieke verandering kan pas worden bekomen door het uitdagen van de bestaande status-quo. Ook kijkend naar de ontwikkeling van jongeren hoeven radicale ideeën niet vreemd of problematisch te zijn. Ze kunnen een bron vormen van positief sociaal en politiek engagement en zijn vaak eigen aan de adolescentiefase.

Jongeren met radicale ideeën kunnen uitgroeien tot kritische burgers die onze democratie mee vorm geven. Problematisch wordt het echter wanneer jongeren (of volwassenen) een (groeierende) bereidheid ontwikkelen om - geïnspireerd door filosofische, religieuze, politieke of ideologische opvattingen - ingrijpende veranderingen in de samenleving na te streven door gebruik te maken van gewelddadige of andere ondemocratische middelen, of anderen daartoe aanzetten of ondersteunen.

Noch radicalisering, noch extremisme zijn exclusief verbonden aan een bepaalde etnische, culturele, ideologische of religieuze groep. We vinden ze doorheen de geschiedenis terug binnen verschillende strekkingen. Denk maar aan gewelddadige nationalistische bewegingen, extreemrechts, extreemlinks, religieus extremisme, etc. Toch geeft de actualiteit vandaag aanleiding tot een negatieve en eenzijdige focus op islamitisch extremisme. Dit draagt bij tot een groeiende polarisering in de samenleving tussen en binnen verschillende gemeenschappen. Verschillen worden uitvergroot, het wij-zij denken wordt versterkt en groepen plaatsen zich lijnrecht tegenover elkaar. Dit tast persoonlijke relaties aan en ondermijnt maatschappelijke participatie en sociale cohesie. Radicalisering kan polarisering in de hand werken, maar ook (inter)nationale ontwikkelingen en gebeurtenissen kunnen een trigger vormen. Omgekeerd kan een gepolariseerde samenleving dan weer een vruchtbare voedingsbodem vormen voor extremistische ideologieën.

Ook binnen scholen en andere onderwijsinstellingen is polarisering vaak voelbaar. Daarnaast zijn jongeren in hun ontwikkeling net vatbaar voor een zwart-wit polariserend en radicaliserend discours. Sommige jongeren worstelen met hun identiteit, vinden moeilijk hun plaats in een diverse en globale samenleving of voelen zich onrechtvaardig behandeld. Tegelijkertijd kunnen verschillen in religieuze of politieke opvattingen en gebruiken leiden tot spanningen in de groep. Polarisering creëert conflicten en bemoeilijkt het vinden van oplossingen. Deze handvatten bieden ondersteuning bij deze nieuwe uitdagingen en geven een antwoord op volgende vragen:

1. Welke rol speelt onderwijs bij de preventie van radicalisering en polarisering?
2. Welke preventieve acties kun je als school ondernemen om radicalisering en polarisering te voorkomen?
3. Wat doe je wanneer je bij één of meerdere leerlingen verontrustende signalen vaststellen die geen acute dreiging vormen voor de school en/of de maatschappij?
4. Wat als je geconfronteerd wordt met verontrustende signalen bij één of meerdere leerlingen die wel een acute dreiging vormen voor de school en/of de maatschappij?
5. Wat als je via de leerlingen geconfronteerd worden met verontrustende informatie over derden?
6. Wat bij minderjarige terugkeerders met een band met België uit Syrië of Irak?

Een volledig overzicht van het Vlaamse beleid en initiatieven ter preventie van polarisering en radicalisering kan je vinden via: <https://preventie-radicalisering-polarisering.vlaanderen.be/>

1. DE ROL VAN ONDERWIJS

Radicalisering is een complex proces dat bestaat uit 2 delen:

- Een voorfase die de voedingsbodem legt voor verdere radicalisering. Vaak spelen gevoelens van onrechtvaardigheid hier een rol. Jongeren zijn in deze fase vaak zoekende en dit kan hen kwetsbaar en beïnvloedbaar maken. In het algemeen worstelen deze jongeren met drie vragen of noden: 1) betekenisgeving en de zin van het leven; 2) een positieve identiteit, sociale inclusie en het gevoel hebben 'erbij te horen' en 3) discriminatie en andere vormen van ervaren onrecht. Groepen die een alternatief discours aanbieden, zoals extremistische groepen maar ook bijvoorbeeld bendes of sektes, spelen hier handig op in. Zij bieden een simpel en rechtlijnig discours aan dat deze drie elementen bevat: 1) een duidelijk wereldbeeld, 2) een sterke positieve identiteit binnen een groep van gelijkgestemden en 3) een politiek-activistisch antwoord op ervaren onrecht. Vooral wanneer jongeren het gevoel hebben onvoldoende een antwoord te vinden op deze noden binnen de reguliere samenleving kunnen deze groepen aantrekkelijk worden.
- Het eigenlijke proces dat in toenemende mate leidt naar het aanvaarden en het gebruik van geweld. Dit gaat meestal gepaard met een toenemende vervreemding van de rest van de samenleving en isolatie van de bestaande sociale omgeving. Belangrijk hier is om op te merken dat dit geen lineair, deterministisch en onomkeerbaar proces is. Sommige jongeren doorlopen dit proces snel, anderen traag. Slechts een minderheid zal zelf overgaan tot geweld.

Met dit in het achterhoofd liggen er binnen onderwijs twee belangrijke verantwoordelijkheden: voorkomen dat er een voedingsbodem ontstaat en jongeren weerbaar maken tegen extremistische invloeden.

Voedingsbodem voorkomen

Specifieke maatregelen ter preventie van radicalisering moeten aansluiten op het streven naar een inclusieve samenleving waar er respect is voor diversiteit en waarin elkeen dezelfde kansen krijgt. Jongeren die zich niet gewaardeerd voelen, zich geen deel van de samenleving voelen en geen duidelijke toekomstperspectieven zien, lopen een groter risico om uit te vallen. Zo laten we heel wat menselijk kapitaal verloren gaan, ook in de handen van extremisten.

Daarom is het belangrijk om

- leerlingen te behoeden voor een ongekwalificeerde uitstroom en te zorgen voor een toegankelijke arbeidsmarkt¹;
- blijvend in te zetten op een strenge aanpak van racisme en discriminatie;
- te zorgen voor een positieve identiteitsontwikkeling;
- in te zetten op een warm en veilig schoolklimaat waar leerlingen zich thuis voelen en gewaardeerd voelen en
- polarisering tegen te gaan.

Dit is niet enkel van belang voor leerlingen die kwetsbaar (kunnen) zijn voor radicalisering maar voor alle leerlingen en bij uitbreiding ook het onderwijspersoneel. Aandacht voor en maatregelen rond deze elementen

---

¹ Om spijbelen en vroegtijdig schoolverlaten tegen te gaan werd er door de Vlaams Overheid een actieplan uitgewerkt waar ook onderwijs nauw bij betrokken is. Meer info via www.onderwijs.vlaanderen.be/nl/samen-tegen-schooluitval.

worden dan ook best meegenomen in het algemeen welzijnsbeleid van de school of onderwijsinstelling. Het streven naar welzijn en welbevinden is daarbij een zaak van de hele onderwijsinstelling samen en van elk personeelslid afzonderlijk.² De basis van een krachtig beleid zijn communicatie, engagement en een goed onderbouwde visie op maat van de onderwijsinstelling. Een verbindende cultuur zorgt ervoor dat zowel onderwijspersoneel als leerlingen, studenten en cursisten kunnen functioneren in een klimaat van veiligheid, waardering en ondersteuning.

Inspiratie rond hoe preventief te werken aan een warm en verbindend schoolklimaat waarin iedere leerling zich goed voelt en kan ontplooiën, kan oa. gevonden worden in de brochure ['Werken aan een verbindend schoolklimaat? Hoe reageert jouw schoolteam doeltreffend op pesten?'](#)

Ook als leerkracht of ander personeelslid kan je geconfronteerd worden met een negatieve of onveilige werkomgeving door polarisering of zelfs radicalisering. Zowel door leerlingen als door andere personeelsleden. Denk maar aan intimidatie, opmerkingen op basis van je afkomst, religie of politieke voorkeur, conflicten in de leraarskamer etc. Het bestuur van de onderwijsinstelling is als werkgever wettelijk verplicht psychosociale risico's op het werk en hun mogelijke schadelijke gevolgen te voorkomen of op zijn minst de schade ervan te beperken. Meer info kan je hier vinden: <https://onderwijs.vlaanderen.be/nl/psychosociale-risicos-stress-depressie-pesten>. Daarnaast kan je ook terecht bij de referentiepersonen radicalisering van de het GO!/onderwijskoepel /CLB-net (zie verder).

Inzetten op weerbaarheid

Binnen onderwijs ligt er daarnaast een belangrijke verantwoordelijkheid met betrekking tot het opentrekken van de leefwereld van al onze leerlingen via een positieve beleving van diversiteit en het inzetten op burgerschap en kritisch denken.

Sommige leerlingen worstelen met hun (religieuze) identiteit of vinden moeilijk hun plaats in een diverse en globale samenleving. Tegelijkertijd kunnen verschillen in religieuze of politieke opvattingen en gebruiken leiden tot spanningen in de klas, vaak uit onwetendheid, waardoor polarisering kan ontstaan.

De school kan dan een veilige omgeving vormen waar jongeren met hun bezorgdheden terecht kunnen en waar leerlingen met verschillende achtergronden van elkaar kunnen leren. Vroege en positieve ervaringen met diversiteit kunnen de fundering leggen voor een inclusief en democratisch wereldbeeld. Ook inzetten op burgerschap en kritisch denken kan jongeren beter weerbaar maken zodat foutieve en simplistische argumenten sneller doorprikt worden en een extremistisch discours minder kans maakt.

Daarom is het belangrijk om

- dingen bespreekbaar te maken;

---

² Hierbij zijn instellingsbesturen niet alleen verantwoordelijk voor hun leerlingen, studenten en cursisten, maar ook voor hun personeelsleden. Als werkgevers zijn onderwijsinstellingen dan ook gehouden om de federale wet op welzijn te volgen. Deze wet verplicht instellingen om het welzijn binnen hun instelling te bevorderen en psychosociale risico's te voorkomen en aan te pakken. Zie ook ['Het beleidsplan ter bevordering van het welzijn en welbevinden in onderwijsinstellingen'](#). Dit beleidsplan vertrek van een whole school benadering waarbij alle belanghebbenden worden betrokken:

- de leefwereld van leerlingen te verbreden door hen te laten kennismaken met verschillende culturen; religies, gebruiken etc;
- aandacht te hebben voor een positieve beleving van diversiteit en
- in te zetten op kritisch denken, burgerschap, participatie en mediawijsheid.

2. PREVENTIEVE ACTIES

2.1 ALGEMENE PREVENTIEVE MAATREGELEN ROND HET VERSTERKEN VAN WEERBAARHEID EN HET WEGNEMEN VAN EEN MOGELIJKE VOEDINGSBODEM

- Verschillende vakken en vakoverschrijdende thema's bieden aanknopingspunten om maatschappelijke of actuele thema's aan te snijden en om jongeren te vormen tot kritische en geëngageerde burgers: geschiedenis, taalvakken, project algemene vakken, levensbeschouwelijke vakken, burgerschapsvorming.... Het is belangrijk om jongeren op school een veilige plek te bieden waarin ze maatschappelijke spanningen kunnen bespreken, uiting kunnen geven aan hun emoties en uitgedaagd worden om het eigen standpunt in vraag te stellen. Diverse organisaties (naast de pedagogische begeleidingsdiensten) bieden hiervoor, via didactische pakketten, vorming of procesbegeleiding, ondersteuning op klas- en schoolniveau. Je kunt bijvoorbeeld terecht bij Kleur Bekennen, Plan Blegië, Studio Globo, School zonder Racisme, het Bijzonder Comité Herinneringseducatie en hun partners (oa. Kazerne Dossin, BELvue Museum,....)
- Door jongeren weerbaar te maken leren ze met een goede dosis zelfbeheersing, zelfreflectie en zelfvertrouwen om te gaan met moeilijke situaties die zich zowel thuis, op school of op straat kunnen afspeelen. Diverse organisaties als oa. Vzw Abrusco, Vzw Arktos, Vzw Elegast, Vzw Oranjehuis, Vzw Groep Intro,.... bieden ook weerbaarheidstrainingen aan.
- De LOP's (lokale overlegplatforms) zijn overlegorganen met vertegenwoordigers uit CLB's, scholen, etnisch-culturele minderheden, integratiesector, armoedeverenigingen, schoolopbouwwerk en anderen. LOP's kunnen bijvoorbeeld beslissen om gezamenlijke vormingsacties op te zetten voor ouders, leerlingen, leraren en directies. Ook waar een jongere niet (meer) welkom is op school, kan het LOP bemiddelen: <http://www.agodi.be/lop>.
- Het kenniscentrum Mediawijs helpt de inwoners van Vlaanderen en Brussel om bewust, actief, kritisch en creatief media te gebruiken om deel te nemen aan onze maatschappij. Het kenniscentrum zet in op digitale vaardigheden maar ook op het omgaan met, cyberpesten, online haatspraak etc. Via www.mediawijs.be kan je onder andere informatie, tools, vormingen en onderzoek terugvinden. Specifiek rond de vraag 'hoe omgaan met geweld in de media' stelt Mediawijs een dossier ter beschikking rond 'Mediawijsheid in tijden van dreiging en terreur'. In dit dossier kom je te weten hoe je in het lager onderwijs op een positieve, actieve manier kan omgaan met terreur, oorlog, geweld en angst: <https://mediawijs.be/nieuws/hoe-omgaan-geweld-media>. Recent werd er ook gezorgd voor een geactualiseerd dossier rond mediawijsheid en radicalisering. Hier kan ook info gevonden worden over complottheorieën: <https://mediawijs.be/dossiers/dossier-media-en-radicalisering>. Meer info rond het omgaan met (online) haatspraak kan ook gevonden worden op de website van de No Hate Speech Movement Vlaanderen: www.nohate.be.
- Als school kan je verschillende maatregelen nemen en activiteiten organiseren om ervoor te zorgen dat verschillende gemeenschappen elkaar beter leren kennen, begrijpen en zich thuis voelen. Lokale maatschappelijke organisaties (bv. jeugd- en sportverenigingen, buurtwerk, vrouwenorganisaties) en organisaties/verenigingen van etnisch-culturele minderheden of binnen religieuze gemeenschappen (bv.

de imam en de moskee, sociaal-culturele verenigingen, de Rabbijn en de synagoge) kunnen in deze een belangrijke rol vervullen. Leg contacten en investeer in een vertrouwensrelatie met gekende lokale diensten en sleutelfiguren met een grote achterban binnen een gemeenschap. Doe daarbij ook recht aan de diversiteit die er binnen de gemeenschap is. De imam is niet noodzakelijkerwijs de spreekbuis van alle moslimgezinnen in uw school.

- Sinds 1 oktober 15 werd er een **netwerk van islamexperten** opgericht. Door middel van een netwerk van ervaren islamexperten die zowel een grondige kennis hebben van de islamitische theologie en eveneens vertrouwd zijn met de leefwereld van de jongeren kan er duiding gegeven worden over de islam en de islamitische normen en waarden aan jongeren, klasgroepen en eerstelijns werkers (leerkrachten, CLB-medewerkers, NAFT-aanbieders). Deze laatste kunnen daardoor met meer zelfvertrouwen in gesprek gaan met moslimleerlingen of een gezamenlijk gesprek met een jongere of zijn ouders plannen. Zij kunnen op vraag van scholen, preventief ingeschakeld worden om klasgesprekken te begeleiden en hen door middel van de dialoog kennis te laten maken met elkaars levensovertuiging. Ook kunnen zij curatief ingeschakeld worden wanneer eerstelijns werkers signalen hebben ontvangen van leerlingen die mogelijk zouden radicaliseren, een school geconfronteerd wordt met een teruggekeerde Syriëstrijder.... In overleg met de vraagsteller wordt er steeds op maat gezocht naar een gepast antwoord. Tijdens deze interventies worden er zowel vormingsmomenten voorzien voor leerlingen, klasgroepen, eerstelijns werkers (leerkrachten, CLB-medewerkers en NAFT-organisaties) en ouders (voor zover dit op vraag is van de school). Dit aanbod is gratis voor scholen, CLB-medewerkers en NAFT-projectbegeleiders. Om beroep te doen op dit aanbod dien je je te richten tot volgend emailadres: deradicalisering.onderwijs@vlaanderen.be.
Meer info via <http://onderwijs.vlaanderen.be/deradicalisering>
- Het Agentschap Integratie en Inburgering, IN-Gent vzw en Atlas Integratie en Inburgering Antwerpen ondersteunen scholen op beleidsniveau, werken samen aan de draagkracht van de leerkrachten, geven advies, vorming en begeleiding rond diversiteitsvraagstukken. Indien je als school vragen hebt over het omgaan met diversiteit op school, helpen zij de vraag scherper te krijgen. Vervolgens bekijken zij met de vraagsteller hoe de vraag het best kan aangepakt worden en/of bij wie je hiervoor terecht kan.
  - Voor grondgebied Antwerpen: <http://www.atlas-antwerpen.be> - interculturaliseren@stad.antwerpen.be
  - Voor grondgebied Gent: <http://www.ingent.be> - memet.karaman@in-gent.be
  - Voor de rest van Vlaanderen en Brussel: <http://www.integratie-inburgering.be> – <https://integratie-inburgering.be/contact>

2.2 SPECIFIEKE MAATREGELEN EN BESTAANDE INITIATIEVEN MET BETREKKING TOT PREVENTIE VAN RADICALISERING

- Klasse ondernam verschillende initiatieven om leerkrachten te informeren rond radicalisering en polarisering:
  - ▶ Het multimediaal dossier radicalisering is online te bekijken en bundelt informatie over wat radicalisering juist is, tips rond preventie, signaalherkenning en aanpak, videogetuigenissen en hulpkanalen: zie <https://www.klasse.be/radicalisering/> en <https://www.klasse.be/reeks/radicalisering/>.

- ▶ In de reeks wij-zij-denken geeft Bart Brandsma je meer uitleg bij polarisering en lees je hoe leraren en directeurs in hun klas of school conflict voorkomen en aanpakken: <https://www.klasse.be/reeks/wij-zij-denken/>.
  - ▶ Klasse organiseerde ook een Klasse Live waar leerkrachten/CLB-medewerkers (al dan niet anoniem) via livestream vragen konden stellen aan twee deskundigen. Aan bod kwamen vragen als: moet ik in gesprek gaan met leerlingen die radicaliserend gedachtengoed uiten of goedkeuren of kan ik hiervoor beter de islamleerkracht inschakelen? Met welke elementen moet ik rekening houden als ik in gesprek wil gaan over radicalisering met ouders en/of leerlingen? Deze 'Klasselive' is nog steeds online te bekijken; www.klasse.be/radicalisering/hulp.php.
- Via het gratis onlineplatform voor leerkrachten "Klascement" werd er een specifieke oproep gelanceerd om lesmateriaal of educatief materiaal rond radicalisering in te sturen. Met dit materiaal kunnen leerkrachten elkaar inspireren en gericht materiaal delen voor leerlingen van alle leeftijden: <https://www.klascement.net/thema/deradicalisering/>
  - Het Bijzonder Comité Herinneringseducatie (BCH) verenigt de pedagogische begeleidingsdiensten van de onderwijsnetten en een aantal grote spelers op het terrein van herinneringseducatie. Algemeen stimuleert het BCH kwaliteitsvolle herinneringseducatie, vertrekkend vanuit historisch inzicht, via historische empathie naar een houding van actief respect in de huidige samenleving. Het BCH heeft vanuit deze invalshoek ook een specifieke vorming ontwikkeld over radicalisering. Tijdens drie webinars van 60 minuten bogen twee experts zich over radicalisering. Vragen als: 'Is radicalisering eigenlijk wel zo'n recent fenomeen? Zijn radicale ideeën soms niet nodig? En worden we zelf niet radicaler door ons blind te staren op hoe 'de ander' radicaliseert?' kwamen hierbij aan bod. Bijkomend organiseerde BCH in het najaar van 2017 een dubbel webinar rond controverses in de klas en op school. Aan de hand van reële onderwijscases en op basis van elkaars inbreng kregen de deelnemers concrete aanwijzingen om constructief om te gaan met leerstof die controverses kan oproepen. De webinars kunnen via de volgende link herbekeken worden; <http://herinneringseducatie.be/vormingen/>.
  - Kleur Bekennen biedt leermiddelen aan rond wereldburgerschap en stelde een inspiratiebundel samen over de preventie van radicalisering vanuit verschillende invalshoeken: www.kleurbekennen.be/artikel/thema-in-de-kijker/radicalisering. Je kan ook gratis terecht bij de provinciale documentatiecentra voor het ontlend van educatief materiaal en advies over radicalisering, wereldburgerschap en andere thema's: www.kleurbekennen.be/goed-materiaal/online-databank.
  - BOUNCE van VZW Arktos helpt de veerkracht van (kwetsbare) jongeren tegen radicale invloeden te versterken en maakt hun sociale omgeving bewust. Het betreft een preventief programma dat werd ontwikkeld om gewelddadige radicalisering in een vroeg stadium te voorkomen; ze hebben een aanbod voor jongeren, ouders en eerstelijns werkers en train-de-trainer: <http://arktos.be/maillingtemplate/1421146717.html>. Daarnaast kunnen scholen ook intekenen op het project CONNECT, dat snel expertise wil inzetten in scholen waar de draagkracht en veerkracht van directie en het leerkrachtenteam is aangetast. Elke vraag wordt besproken met de pedagogische begeleidingsdiensten, het CLB, het netwerk islamexperten en eventuele andere partners. Aanmelden kan via de referentiepersonen radicalisering.

- SLIM van VZW Elegast staat voor 'Samen Leven In de Maatschappij'. Ze richten zich tot jongeren die hun weg niet vinden in de samenleving, geen aansluiting vinden in de huidige structuren, en daardoor mogelijks vatbaar zijn voor extreme alternatieven die hen aangereikt worden. Het kunnen jongeren zijn die al een beginnend radicaal gedachtengoed ontwikkelen of vertonen: het vormingsaanbod heeft als doel het hernieuwen en of versterken van de bindingen van de jongere met zichzelf, zijn omgeving en de maatschappij en richt zich naar jongeren en eerstelijns werkers: zie: <http://www.elegast.be/slim.html>.
- Binnen elke onderwijskoepel/CLB-net werd een referentiepersoon radicalisering aangeduid. Bij hen kan je terecht met specifieke vragen over de thematiek en eventuele afspraken/richtlijnen waar je rekening mee dient te houden binnen je eigen koepel/net:

Scholen:

- ▶ GO!: preventie-radicalisering@g-o.be of karin.heremans@g-o.be – zie ook: <http://pro.g-o.be/over-go/actuelethemas/preventie-radicalisering>
- ▶ OVSG: Marjolein.petit@ovsg.be
- ▶ POV: Joris.diels@pov.be
- ▶ OKO: johan.royeaerd@voop.be
- ▶ Katholiek Onderwijs Vlaanderen: dieter.hoedekie@katholiekonderwijs.vlaanderen – zie ook: <http://katholiekonderwijs.vlaanderen/nieuws/radicaliteit-insluiten>

CLB:

- ▶ POV/OVSG: Marjolein.petit@ovsg.be
- ▶ VCLB: marleen.vandenmooter@vrijclubnetwerk.be
- ▶ CLB GO!: sofie.van.den.bussche@g-o.be

- Wanneer scholen en CLB's bij de lokale instanties geen antwoord vinden op hun vragen dan kunnen zij zich richten tot een centraal aanspreekpunt: deradicalisering.onderwijs@vlaanderen.be.
- Voor alle vragen rond diversiteit of levensbeschouwing kan je terecht op diversiteit.onderwijs@vlaanderen.be
- Het netwerk van islamexperten (zie hoger).
- Scholen zijn natuurlijk vrij om te kiezen welke methodieken zij gebruiken of welke externe organisaties zij inschakelen om een vorming of toelichting te geven. Toch is het aan te raden om bij de keuze van externe partners voldoende kritisch en waakzaam te zijn. Sommige organisaties vertrekken soms namelijk vanuit een visie of wereldbeeld dat niet overeenkomt met de waarden die door de school worden uitgedragen of de doelstellingen die ze wil bereiken. Om scholen hierbij te helpen werd door de VLOR en het departement Onderwijs en Vorming een aantal algemene handvatten opgesteld die scholen kunnen gebruiken. De handvatten werden gemaakt in overleg met experten: <https://www.vlor.be/handvatten>.

//

3. VERONTRUSTENDE SIGNALLEN BIJ LEERLINGEN DIE GEEN ACUTE DREIGINGSSITUATIE VORMEN VOOR DE SCHOLEN EN/OF DE RUIMERE SAMENLEVING

Wanneer is een situatie verontrustend?

Er is geen afgelijnde definitie van wanneer een situatie verontrustend is. Elke situatie is immers anders. Er zijn wel signalen waar men op kan letten en die gevat kunnen worden in drie "I's":³

- **Ideologie:** uitspraken of handelingen die er op duiden dat iemand een extremistische ideologie aanhangt, waarbij uitsluiting en geweld centraal staan. Dit kan gaan van het hanteren van een sterk wij-zij denken, het goedkeuren van geweld tot het presenteren van de gewapende strijd als enige oplossing, waarbij alles geoorloofd is. Dit kan zich op diverse manieren uiten, door bijvoorbeeld aanslagen of andere geweld goed te keuren of te rechtvaardigen, aangeven zelf te willen strijden of geweld te gebruiken, discriminerende uitspraken te doen, haatdragende, ontmenselijkende of naar geweld verwijzende afbeeldingen, filmpjes of teksten te verspreiden etc.
- **Indicaties van gedrag:** het gaat om (soms plotselinge) veranderingen of gedragingen die afwijken van de norm van dat individu. Vaak gaat radicalisering samen met het afwijzen van de bestaande netwerken of vriendengroepen, indien deze niet (meer) aansluiten bij de eigen ideeën. Men trekt bv. niet meer op met de oude vriendengroep, laat vrijetijdsactiviteiten vallen of gaan niet meer naar verenigingen waar men altijd lid van geweest is (bv. sport – of vrijetijdclub). In de plaats daarvan komt een nieuw sociaal netwerk en nieuwe sociale activiteiten die in lijn zijn met de nieuw verworven ideeën en ideologie. Soms is er zelfs sprake van een terugtrekkende beweging uit de samenleving in zijn geheel. Men zet zich niet meer in op school, is niet meer sociaal actief, heeft een slechter contact met ouders etc.
- **Identiteit en uiterlijk:** uitspraken, gedrag en uiterlijke kenmerken waaruit blijkt dat iemand sterk op zoek is naar zijn of haar identiteit en dat zijn of haar identiteitsvorming negatief wordt beïnvloed en/of dat hij of zij experimenteert met de vormgeving daarvan. Dit kan zich op diverse manieren uiten. De meest zichtbare signalen zijn uiterlijke kenmerken, zoals het dragen van bepaalde kledij of het gebruik van bepaalde symbolen. Ook minder zichtbare signalen zijn van belang zoals een hang naar broeder- of zusterschap, erg zoekende zijn, enz.

Bij het hanteren van deze drie "I's" is het belangrijk te benadrukken dat op basis van dit lijstje niet kan worden vastgesteld of iemand aan het radicaliseren is: daar is altijd een gesprek voor nodig met de leerling. Wanneer het gaat om bezorgdheden rond religieuze radicalisering moet ook voor ogen gehouden worden dat er een verschil is tussen radicaliseren en een orthodoxe invulling geven aan het geloof.

---

³ Gebaseerd op Amy-Jane Gielen, A.G. Advies B.V., De rol van gemeenten in de aanpak van radicalisering, Vereniging van Nederlandse Gemeenten (VNG) en Handvaten voor een lokale aanpak van radicalisering- VVSG
<http://www.vvsg.be/radicalisering/Documents/Handvaten%20Lokale%20Aanpak%20Radicalisering%20met%20bijlagen.pdf>

zijn dat ze een beoordeling door het personeelslid in kwestie kunnen wegnemen. Een personeelslid moet in dit soort situaties op eenzelfde manier een afweging maken als in andere situaties zoals ernstige familiale problemen, druggerelateerde problemen, zelfmoordneigingen,... Ook de levensbeschouwelijke component bij religieus extremisme verandert niets aan het recht van een personeelslid of een directie om verontrustende feiten te melden.

Puur feitelijke informatie, informatie over objectief vaststelbare gegevens, mag altijd gedeeld worden met de politie. Hetzelfde geldt voor strafbare feiten die op school plaatsvinden. Bij dit alles mag nooit uit het oog verloren worden dat de politie de helpende hand is en het opsporen van misdrijven exclusief tot haar bevoegdheden behoort. Het mag met andere woorden niet verwacht worden dat schooldirecties of leerkrachten zelf op onderzoek zouden gaan naar strafbare feiten.

De uitzonderingen op het beroepsgeheim kunnen ook ingeroepen worden door de houders van een ambtsgeheim. Ook hier geldt de verplichting hulp te verlenen aan een persoon in groot gevaar (hulpplicht en schuldig verzuim), aangifteplicht, meldingsrecht (bijvoorbeeld aan het parket) of er kan sprake zijn van een noodtoestand (enige middel bij onmiddellijk gevaar voor een hoger belang).

Bij welke actoren kunnen we als school terecht?

- **CLB:** In de eerste plaats kan je als school terecht bij je CLB om advies in te winnen en een casus te bespreken. Het CLB zal de situatie onderzoeken, onder meer via een gesprek met de leerling en zijn ouders. De vraagverheldering moet resulteren in een goed beeld van de problematiek. Het doel daarvan is uit te klaren, in nauw overleg met de school, welke acties voor de jongere het meest aangewezen zijn. Als de problemen bij de leerling de draagkracht van de begeleiding door school en CLB overstijgen, neemt het CLB haar draaischijffunctie op. Dit wil zeggen dat het CLB in overleg met andere hulpverlenende diensten (waaronder diensten vanuit integrale jeugdhulp) op zoek gaat naar de gepaste hulp voor de leerling. CLB-medewerkers zijn gebonden door een beroepsgeheim.

De strafwet voorziet dat het beroepsgeheim in welbepaalde gevallen kan worden doorbroken:

- Spreekrecht bij getuigenis in rechte voor een rechter of parlementaire onderzoekscommissie.
- Meldingsrecht bij parket indien een minderjarige of andere kwetsbare personen het slachtoffer zijn van bepaalde misdrijven (art. 458bis)
- Verplichting om hulp in te roepen aan personen in nood, nadat een gevaarstoestand is vastgesteld of nadat dergelijke toestand is beschreven door diegene die de hulp inroept (art. 422bis)
- Situatie van noodtoestand: doorbreken beroepsgeheim enige mogelijkheid om belangrijkere, door de wet erkende waarden of belangen, te beschermen (gevaar moet daadwerkelijk en onmiddellijk zijn – ander belang/waarde minstens van gelijke waarde als belang van beroepsgeheim, doorbreken beroepsgeheim enige mogelijkheid om gevaar af te wenden).

Er mogen geen verkeerde verwachtingen zijn ten aanzien van CLB-medewerkers: het opsporen van misdrijven behoren exclusief tot de bevoegdheden van de politie en het is bijgevolg niet aangewezen dat CLB-medewerkers zelf op onderzoek zouden gaan naar strafbare feiten.

- **Netwerk van islamexperten** (zie boven)

- **Vast aanspreekpunt politie:** Sinds 2007 vormt de federale omzendbrief PLP41 een aanknopingspunt wat betreft de contacten met politie. Het doel van deze omzendbrief is onder andere het verbeteren van de samenwerking tussen scholen en politie wat betreft preventie en veiligheid. Scholen en politie moeten samen werken aan een veilige schoolomgeving, en daartoe vraagt men de politie om één vast aanspreekpunt voor de scholen te voorzien en om eventueel een overeenkomst af te sluiten met de scholen van haar grondgebied waarin de gemaakte afspraken worden vastgelegd. Ook scholen hebben baat bij een overeenkomst met goede afspraken en één aanspreekpunt aangezien het de samenwerking alleen maar ten goede kan komen. Het zorgt er immers voor dat scholen en politie weten wat ze aan elkaar hebben en dat ze bij elkaar terecht kunnen met vragen en dus ook met vragen in het kader van radicalisering. Het is belangrijk dat de school en het aanspreekpunt bij de politie op voorhand duidelijke afspraken maken over wat gemeld wordt en wat niet. Hoe deze samenwerking concreet vorm kan krijgen werd in een omzendbrief gegoten zie:

<http://dataonderwijs.vlaanderen.be/edulex/document.aspx?docid=14606> .

De contactgegevens van deze aanspreekpunten per school en vestigingsplaats kunnen gevonden worden via een beveiligde online databank: <http://onderwijs.vlaanderen.be/nl/aanspreekpunt-lokale-politie>. Het paswoord nodig om deze databank te kunnen raadplegen werd gecommuniceerd naar alle schooldirecties via Mijn Onderwijs.

- **De gemeente:** De gemeente kan gecontacteerd worden bij een vermoeden van radicalisering. Sommige gemeenten hebben een specifieke contactpersoon die het thema opvolgt, in andere gemeenten kan de preventiedienst gecontacteerd worden, de jeugdendienst, of de welzijnsdienst. Je kan bij hen terecht voor ondersteuning en om indien nodig samen een aanpak te formuleren. De gemeente heeft vaak aanvullende informatie via andere contactpersonen en kan zo alle signalen verzamelen en samenleggen om op die manier tot een correcte inschatting te komen. De gemeente kan er bovendien voor zorgen dat de persoon en de familie begeleid en ondersteund worden door de juiste instanties.

- Antwerpse scholen en CLB's kunnen radicalisering van individuele jongeren en van (klas)groepen melden via het centraal meldpunt voor risicojongeren: Het centraal meldpunt gaat in overleg met de aanmelder en partners uit haar netwerk op zoek naar de gepaste ondersteuning. centraalmeldpunt@stad.antwerpen.be - T. 03 338 32 66.

Er werd ook een brochure voor ouders ontwikkeld met informatie en tips rond radicalisering.

<http://onderwijs.vlaanderen.be/nl/hulp-en-leermiddelen-bij-radicalisering#brochure-voor-ouders>

- De Stad Gent biedt een gespecialiseerd vormingsaanbod aan voor leerkrachten, begeleiders en eerstelijnerwerkers rond de preventie van radicalisering. Het doel is om organisaties, jongeren en (jong)volwassenen beter te wapenen tegen radicalisering: <https://stad.gent/samenleven-welzijn-gezondheid/radicalisering/vormingsaanbod-radicalisering>.

Er werd daarnaast ook een stappenplan radicalisering uitgewerkt voor het secundair onderwijs in Gent. Het stappenplan biedt een houvast aan scholen om aan de slag te gaan met signalen van radicalisering. Het kadert binnen de normale werking van de school en het CLB volgens het zorgcontinuüm: <https://stad.gent/samenleven-welzijn-gezondheid/radicalisering/stappenplan-voor-het-onderwijs>.

- **LIVC-R:** Op initiatief van de burgemeester kan een ‘‘Lokale Integrale Veiligheidscel (LIVC)’’ opgericht worden om informatie uit te wisselen tussen de sociale en preventiediensten, de Lokale Task Force (LTF)⁶

en de bestuurlijke overheden over signalen rond radicalisering of haatpredikers die een ernstig gevaar inhouden. De burgemeester vormt hiermee de brug tussen veiligheids- en sociale actoren. Sinds kort is elke gemeente verplicht om een LIVC-R op te richten. Dit wil niet zeggen dat in elke gemeente een LIVC-R 'actief' is. Bij afwezigheid van verontrustende elementen kan het gaan om een slapende overlegstructuur. Gemeenten moeten vooral voorbereid zijn op mogelijke problemen die zich kunnen stellen. De burgemeester is bovendien vrij om de samenstelling van het LIVC-R te bepalen, waardoor deze kan verschillen tussen gemeenten en regio's. (Bv. met inbegrip van scholen, CLB's, of zich net beperken tot enkel de burgemeester en de korpschef). Indien een signaal daadwerkelijk in de richting van radicalisering/haatprediken wijst en het een dreiging inhoudt zal het opgenomen worden door de LIVC. Bij een ruime samenstelling van het LIVC kunnen signalen van radicalisering, uitreis en terugkeer tijdens een multidisciplinaire casusoverleg besproken worden. Onder regie van de burgemeester beoordelen verschillende partijen de casus vanuit hun eigen expertise en maken ze indien nodig een interventiestrategie om eventuele risico's te verkleinen. Aangezien de finaliteit van veiligheids- en sociale partners niet altijd dezelfde is, is het belangrijk dat vooraf de (gemeenschappelijke) doelstelling, deelnemers en modaliteiten van het overleg worden bepaald. Door de combinatie van zowel veiligheids- en sociale partners in de LIVC ontstaat een lokale multidisciplinaire overlegstructuur waarbinnen toekomstige signalen besproken kunnen worden. Deze signalen kunnen geanonimiseerd worden besproken om de privacy van personen en het beroepsgeheim van eerstelijns werkers te beschermen.

- In sommige gemeenten werd beslist om naast de LIVC ook een **signaleringsoverleg** te organiseren met louter partners uit de sociale sector. Dit soort overleg kan dienen om te beslissen of het werkelijk om een signaal van radicalisering gaat en hoe het signaal opgevolgd kan worden. Signalen die geen dreiging inhouden kunnen gedeeld en gedeuid worden vanuit een hulpverlenende context en een cliëntgericht handelen. In principe wordt aangeraden om het signaal op te volgen en aan te pakken daar waar het zich voordoet. Als er bijvoorbeeld een signaal gegeven wordt door een school kan men het best daar opvolgen. Afhankelijk van het signaal en de reeds bestaande contacten en vertrouwensfiguren van het gezin kunnen echter verschillende partners -zoals CLB's, OCMW's, jeugdwerkers, of straathoekwerkers - worden uitgenodigd om te bekijken of er nog tekenen zijn en te beslissen hoe en door wie dit opgevolgd kan worden.⁷
- **Infolijn islam:** Indien je als school geconfronteerd wordt met jongeren die zoekende zijn naar hun moslimidentiteit of ouders die op zoek zijn naar theologische ondersteuning, kan je hen doorverwijzen naar de theologische infolijn voor info of advies. De infolijn zal beschikbaar zijn elke weekday van 9.30 uur tot 12 uur via het groene nummer 0800 200 98. Daarnaast kan je hen ook bereiken via het mailadres infolijn.islam@embnet.be.
- **Opvoedingslijn:** Ouders, familie en vrienden van kinderen die radicaliseren kunnen daarnaast ook doorverwezen worden naar de telefonische opvoedingslijn. Deze hulplijn biedt niet alleen een luisterend oor voor ouders en verantwoordelijken die zich zorgen maken, maar kunnen indien nodig

---

⁷ De LTFs zijn overlegplatformen georganiseerd in het kader van het federale Plan Radicalisme, op niveau van het arrondissement door de bestuurlijke directeur-coördinator van de federale politie, tussen veiligheidsdiensten, inlichtingendiensten en lokaal parket waarin informatie wordt uitgewisseld en een aantal personen worden opgevolgd. Deelnemende diensten zijn de Veiligheid van de Staat, het CoördinatieOrgaan voor de DreigingsAnalyse (OCAD), de Algemene Dienst Inlichtingen en Veiligheid, de lokale en federale politie. De korpschef heeft een intermediaire functie tussen LTF en gemeente en weet wat hij mag en niet mag doorgeven aan de lokale autoriteiten.

⁷ Inlichtingen Handvaten voor een lokale aanpak van radicalisering –VVSG-
<http://www.vvsg.be/radicalisering/Documents/Handvaten%20Lokale%20Aanpak%20Radicalisering%20met%20bijlagen.pdf>

ook doorverwijzen naar geschikte opvoedingsondersteuning (opvoedingswinkel, Huis van het Kind), verenigingen van ouders (lotgenoten) of hulpverlening. Zij zijn te bereiken via: tel 078-15.00.10 (op ma-di-vrij: 10u-13u / 14u-17u; do: 10u-13u / 14u-17u / 19u-21u) of via opvoedingslijn@groeimee.be. Meer info via www.groeimee.be/opvoedingslijn

4. VERONTRUSTENDE SIGNALLEN BIJ LEERLINGEN DIE WEL EEN ACUTE DREIGING VORMEN VOOR DE SCHOOL EN/OF DE RUIMERE SAMENLEVING

Wat moet ik doen als leerkracht – directie – schoolbestuur ?

Een school is verplicht hulp te verlenen aan personen in nood, maar hulp bieden betekent niet noodzakelijk het inschakelen van de politie. Hulp kan ook geboden worden door bv. een hulpverleningsdienst in te schakelen. Belangrijk is wel dat de school, indien ze hulp nodig heeft van politie of gerechtelijke instanties, deze diensten tijdig inschakelt, en niet wacht tot de zaak geëscaleerd is. Het Strafwetboek stelt dat iedereen de plicht heeft om mensen die zich in een acute noodsituatie bevinden te helpen. Hulp bieden kan betekenen dat je als school zelf de nodige hulp verleent of de hulp inroept van de bevoegde diensten.

Leerlingen die een acuut gevaar lopen door eigen toedoen of door toedoen van anderen, moeten dus geholpen worden. We denken dan bijvoorbeeld aan een jongere waarbij men ernstige gedragsveranderingen vaststelt binnen het kader van een extreem gedachtegoed en bij wie men de inschatting maakt dat deze zouden kunnen leiden tot extremistische acties.

Indien je geconfronteerd wordt met een acute verontrustende situatie met een leerling (bv. je weet van concrete plannen van een leerling die naar Syrië wil vertrekken of hebt ernstige aanwijzingen in die richting) verwittig dan onmiddellijk de lokale politie en geef duidelijke informatie. Indien de lokale politie onbereikbaar is, dien je contact op te nemen met de 112 (zowel mogelijk met vast telefoontoestel als met gsm).

Indien de veiligheid van de aanwezigen op school zelf in gedrang is door bv. de aanwezigheid van een gewapend persoon: verwittig dan onmiddellijk de politie (112) en volg de instructies van de politie. Zij kunnen u adviseren om naargelang de vorm van de dreiging er net moet geëvacueerd worden, dan wel dat een lock-down-procedure (= alle aanwezigen in de school blijven in de lokalen, deuren worden slotvast gemaakt langs binnen of gebarricadeerd en de personen schuilen of gaan op de grond liggen, weg van vensters en deuren zodat zij niet kunnen gezien worden) moet geactiveerd worden. Zorg in alle geval ook voor een goede interne communicatie.

Het is belangrijk om vooraf stil te staan bij dit soort van situaties en hier vooraf afspraken over te maken binnen de school zodat iedereen die werkt binnen de school weet wat er van hem of haar verwacht wordt. Bovendien verplicht de wet op Welzijn elke school om zulk een noodplan te hebben.

Voor wat te doen bij een acute noodsituatie verwijzen we naar het Canvas intern noodplan voor scholen en internaten zie: <http://onderwijs.vlaanderen.be/nl/je-schoolbeleid-en-radicalisering#noodplan>

Het betreft een verzameling van aandachtsfiches om een concreet noodplan op te stellen, oa. bij criminaliteit, brand, een bommelding, een nucleair incident...Rond radicalisering bevat het Canvas ook de volgende actiefiches;

- Wat te doen bij dreigingsniveau 3?
- Wat te doen bij dreigingsniveau 4?
- Wat te doen bij een terroristische aanslag in de school?
- Wanneer kan een school tijdelijk worden gesloten?

Klasse ontwikkelde daarnaast een e-book "hoe omgaan met een crisis" met allerlei tips over hoe te handelen in crisissituaties, hoe je je als school goed voor te bereiden op een crisissituatie en hoe te communiceren: : <https://www.klasse.be/ebook/crisis/>.

5. CONFRONTATIE MET VERONTRUSTENDE INFORMATIE OVER DERDEN

Bv. men verneemt via een leerling op school dat een gezinslid op punt staat om een aanslag te plegen. Ook hier geldt de uitdrukking van de algemene zorgvuldigheidsplicht en de bepaling in het Strafwetboek die stelt dat iedereen de plicht heeft om mensen die zich in een acute noodsituatie bevinden te helpen. Indien er externe instanties (zoals bijvoorbeeld de politie) ingeschakeld worden, moet uitdrukkelijk worden vermeld dat men deze info niet rechtstreeks of zelf vaststelde, maar via derden vernam. Ook in deze situatie is het sterk aan te raden om de interpretatie van de signalen en/of boodschappen niet in je eentje te doen, maar best door meerdere personen samen laat gebeuren (leerkrachten, directie, CLB-medewerker,...).

6. MINDERJARIGE TERUGKEERDERS UIT SYRIË EN IRAK

Het coördinatieorgaan voor de dreigingsanalyse (OCAD) volgt de terugkeer van minderjarigen die een band met België hebben, uit Syrië of Irak op. OCAD maakte afspraken met het parket, IVA Opgroeien en het Departement Onderwijs en Vorming (DOV) over de opvolging van minderjarige terugkeerders. Voor onderwijs werd er een draaiboek uitgewerkt met de procedure voor toeleiding naar onderwijs en taakverheldering voor elke partner. Zie <https://onderwijs.vlaanderen.be/nl/je-schoolbeleid-en-radicalisering>

Bijlage 1: Overzicht contactgegevens vernoemde organisaties:

Plan International België vzw
Ravensteingalerij 3 B 5
1000 Brussel
Tel: 02 504 60 00
Fax: 02 504 60 59
E-mail: info@planinternational.be
<https://www.planinternational.be/nl>
<http://kinderrechtenschool.be/lesmateriaal>

Studio Globo
Huidevettersstraat 165
1000 Brussel
Tel: 02/520 05 30 Mail:
info@studioglobo.be
www.studioglobo.be

BELvue museum
Paleizenplein 7
1000 Brussel
Tel : 02 500 45 54 Mail:
info@belvue.be
<http://www.belvue.be/nl/edubel>

School zonder Racisme
Hovenierstraat 82
1081 Koekelberg Tel: 02/511.16.36 mail:
info@schoolzonderracisme.be
www.schoolzonderracisme.be

Bijzonder Comité Herinneringseducatie
Goswin de Stassartstraat 153
2800 Mechelen
Tel: 015 28 86 47
Mail: herinneringseducatie@telenet.be
www.herinneringseducatie.be

Kleur Bekennen
Hoogstraat 147
1000 Brussel
Tel: 02 505 18 27
Mail:kleurbekennen@btcctb.org
www.kleurbekennen.be

Kazerne Dossin
Goswin de Stassartstraat 153
B-2800 Mechelen
(België)
Mail: info@kazernedossin.eu
<https://www.kazernedossin.eu>

Vzw Abrusco
Leopold II Laan 178
1080 Brussel
Tel : 02 411 72 15
Mail: info@abrusco.be
www.abrusco.be

Vzw Arktos – hoofdzetel:
Valkerijgang 26
3000 Leuven
Tel: 016 29 57 74 Mail:
info@arktos.be
www.arktos.be

Vzw Elegast – hoofdzetel:
Borgerhoutsestraat 30-32
2018 Antwerpen
Tel: 0474 88 32 00 Mail:
top@elegast.be
www.elegast.be

Vzw Oranjehuis
Moorseelsestraat146
8501 Heule
Tel: 056 35 88 76
Mail: info@oranjehuis.be
www.vzw-oranjehuis.be

Groep INTRO vzw - hoofdzetel:
Paviljoenstraat 3
1030 Brussel
Tel: 02 242 85 43 Mail:
info@groepintro.be
www.groepintro.be/nl/contact/

Overzicht Lokale overlegplatformen (LOP's): De contactgegevens van de LOP's kunnen gevonden worden via <http://www.agodi.be/zoek-lop>

